

Het correctievoorschrift bestaat uit:

- 1 Regels voor de beoordeling
- 2 Algemene regels
- 3 Vakspecifieke regels
- 4 Beoordelingsmodel
- 5 Aanleveren scores
- 6 Bronvermeldingen

1 Regels voor de beoordeling

Het werk van de kandidaten wordt beoordeeld met inachtneming van de artikelen 3.21, 3.24 en 3.25 van het Uitvoeringsbesluit WVO 2020.

Voorts heeft het College voor Toetsen en Examens op grond van artikel 2 lid 2d van de Wet College voor toetsen en examens de Regeling beoordelingsnormen en bijbehorende scores centraal examen vastgesteld.

Voor de beoordeling zijn de volgende aspecten van de artikelen 3.21 tot en met 3.25 van het Uitvoeringsbesluit WVO 2020 van belang:

- 1 De directeur doet het gemaakte werk met een exemplaar van de opgaven, de beoordelingsnormen en het proces-verbaal van het examen toekomen aan de examinerator. Deze kijkt het werk na en zendt het met zijn beoordeling aan de directeur. De examinerator past de beoordelingsnormen en de regels voor het toekennen van scorepunten toe die zijn gegeven door het College voor Toetsen en Examens.
- 2 De directeur doet de van de examinerator ontvangen stukken met een exemplaar van de opgaven, de beoordelingsnormen, het proces-verbaal en de regels voor het bepalen van de score onverwijld aan de directeur van de school van de gecommitteerde toekomen. Deze stelt het ter hand aan de gecommitteerde.

- 3 De gecommiteerde beoordeelt het werk zo spoedig mogelijk en past de beoordelingsnormen en de regels voor het bepalen van de score toe die zijn gegeven door het College voor Toetsen en Examens.
De gecommiteerde voegt bij het gecorrigeerde werk een verklaring betreffende de verrichte correctie. Deze verklaring wordt mede ondertekend door het bevoegd gezag van de gecommiteerde.
- 4 De examiner en de gecommiteerde stellen in onderling overleg het behaalde aantal scorepunten voor het centraal examen vast.
- 5 Indien de examiner en de gecommiteerde daarbij niet tot overeenstemming komen, wordt het geschil voorgelegd aan het bevoegd gezag van de gecommiteerde. Dit bevoegd gezag kan hierover in overleg treden met het bevoegd gezag van de examiner. Indien het geschil niet kan worden beslecht, wordt hiervan melding gemaakt aan de inspectie. De inspectie kan een derde onafhankelijke corrector aanwijzen. De beoordeling van deze derde corrector komt in de plaats van de eerdere beoordelingen.

2 Algemene regels

Voor de beoordeling van het examenwerk zijn de volgende bepalingen uit de regeling van het College voor Toetsen en Examens van toepassing:

- 1 De examiner vermeldt op een lijst de namen en/of nummers van de kandidaten, het aan iedere kandidaat voor iedere vraag toegekende aantal scorepunten en het totaal aantal scorepunten van iedere kandidaat.
- 2 Voor het antwoord op een vraag worden door de examiner en door de gecommiteerde scorepunten toegekend, in overeenstemming met correctievoorschrift. Scorepunten zijn de getallen 0, 1, 2, ..., n, waarbij n het maximaal te behalen aantal scorepunten voor een vraag is. Andere scorepunten die geen gehele getallen zijn, of een score minder dan 0 zijn niet geoorloofd.
- 3 Scorepunten worden toegekend met inachtneming van de volgende regels:
 - 3.1 indien een vraag volledig juist is beantwoord, wordt het maximaal te behalen aantal scorepunten toegekend;
 - 3.2 indien een vraag gedeeltelijk juist is beantwoord, wordt een deel van de te behalen scorepunten toegekend in overeenstemming met het beoordelingsmodel;
 - 3.3 indien een antwoord op een open vraag niet in het beoordelingsmodel voorkomt en dit antwoord op grond van aantoonbare, vakinhoudelijke argumenten als juist of gedeeltelijk juist aangemerkt kan worden, moeten scorepunten worden toegekend naar analogie of in de geest van het beoordelingsmodel;
 - 3.4 indien slechts één voorbeeld, reden, uitwerking, citaat of andersoortig antwoord gevraagd wordt, wordt uitsluitend het eerstgegeven antwoord beoordeeld;
 - 3.5 indien meer dan één voorbeeld, reden, uitwerking, citaat of andersoortig antwoord gevraagd wordt, worden uitsluitend de eerstgegeven antwoorden beoordeeld, tot maximaal het gevraagde aantal;
 - 3.6 indien in een antwoord een gevraagde verklaring of uitleg of afleiding of berekening ontbreekt dan wel foutief is, worden 0 scorepunten toegekend tenzij in het beoordelingsmodel anders is aangegeven;

- 3.7 indien in het beoordelingsmodel verschillende mogelijkheden zijn opgenomen, gescheiden door het teken /, gelden deze mogelijkheden als verschillende formuleringen van hetzelfde antwoord of onderdeel van dat antwoord;
- 3.8 indien in het beoordelingsmodel een gedeelte van het antwoord tussen haakjes staat, behoeft dit gedeelte niet in het antwoord van de kandidaat voor te komen;
- 3.9 indien een kandidaat op grond van een algemeen geldende woordbetekenis, zoals bijvoorbeeld vermeld in een woordenboek, een antwoord geeft dat vakinhoudelijk onjuist is, worden aan dat antwoord geen scorepunten toegekend, of tenminste niet de scorepunten die met de vakinhoudelijke onjuistheid gemoeid zijn.
- 4 Het juiste antwoord op een meerkeuzevraag is de hoofdletter die behoort bij de juiste keuzemogelijkheid. Als het antwoord op een andere manier is gegeven, maar onomstotelijk vaststaat dat het juist is, dan moet dit antwoord ook goedgekeurd worden. Voor het juiste antwoord op een meerkeuzevraag wordt het in het beoordelingsmodel vermelde aantal scorepunten toegekend. Voor elk ander antwoord worden geen scorepunten toegekend. Indien meer dan één antwoord gegeven is, worden eveneens geen scorepunten toegekend.
- 5 Een fout mag in de uitwerking van een vraag maar één keer worden aangerekend, tenzij daardoor de vraag aanzienlijk vereenvoudigd wordt en/of tenzij in het beoordelingsmodel anders is vermeld.
- 6 Een zelfde fout in de beantwoording van verschillende vragen moet steeds opnieuw worden aangerekend, tenzij in het beoordelingsmodel anders is vermeld.
- 7 Indien de examinerator of de gecommitteerde meent dat in een examen of in het beoordelingsmodel bij dat examen een fout of onvolkomenheid zit, beoordeelt hij het werk van de kandidaten alsof examen en beoordelingsmodel juist zijn. Hij kan de fout of onvolkomenheid mededelen aan het College voor Toetsen en Examens. Het is niet toegestaan zelfstandig af te wijken van het beoordelingsmodel. Met een eventuele fout wordt bij de definitieve normering van het examen rekening gehouden.
- 8 Scorepunten worden toegekend op grond van het door de kandidaat gegeven antwoord op iedere vraag. Er worden geen scorepunten vooraf gegeven.
- 9 Het cijfer voor het centraal examen wordt als volgt verkregen.
Eerste en tweede corrector stellen de score voor iedere kandidaat vast. Deze score wordt meegedeeld aan de directeur.
De directeur stelt het cijfer voor het centraal examen vast op basis van de regels voor omzetting van score naar cijfer.

Toelichting status correctievoorschrift

Het College voor Toetsen en Examens heeft de correctievoorschriften bij regeling vastgesteld. Het correctievoorschrift is een zogeheten algemeen verbindend voorschrift en valt onder wet- en regelgeving die van overheidswege wordt verstrekt. De corrector mag dus niet afwijken van het correctievoorschrift.

Verkeer tussen examinerator en gecommitteerde (eerste en tweede corrector)

Het aangeven van de onvolkomenheden op het werk en/of het noteren van de behaalde scores bij de vraag is toegestaan, maar niet verplicht. Evenmin is er een standaardformulier voorgeschreven voor de vermelding van de scores van de kandidaten. Het vermelden van het schoolexamencijfer is toegestaan, maar niet verplicht. Binnen de ruimte die de regelgeving biedt, kunnen scholen afzonderlijk of in gezamenlijk overleg keuzes maken.

Toelichting aanvullingen op het correctievoorschrift

Er zijn twee redenen voor een aanvulling op het correctievoorschrift: verduidelijking en een fout.

Verduidelijking:

Het correctievoorschrift is vóór de afname opgesteld. Na de afname blijkt pas welke antwoorden kandidaten geven. Vragen en reacties die via het Examenloket bij de examenlijn binnenkomen, kunnen duidelijk maken dat het correctievoorschrift niet voldoende recht doet aan door kandidaten gegeven antwoorden. Een aanvulling op het correctievoorschrift kan dan alsnog duidelijkheid bieden.

Een fout:

Als het College voor Toetsen en Examens vaststelt dat een centraal examen een fout bevat, kan het besluiten tot een aanvulling op het correctievoorschrift.

Een aanvulling op het correctievoorschrift wordt door middel van een mailing vanuit examenblad.nl bekendgemaakt. Een aanvulling op het correctievoorschrift wordt zo spoedig mogelijk verstuurd aan de examensecretarissen. Soms komt een onvolkomenheid pas geruime tijd na de afname aan het licht. In die gevallen vermeldt de aanvulling:

- Als het werk al naar de tweede corrector is gezonden, past de tweede corrector deze aanvulling op het correctievoorschrift toe.
en/of
- Als de aanvulling niet is verwerkt in de naar Cito gezonden Wolf-scores, voert Cito dezelfde wijziging door die de correctoren op de verzamelstaat doorvoeren.

Dit laatste gebeurt alleen als de aanvulling luidt dat voor een vraag alle scorepunten moeten worden toegekend.

Als een onvolkomenheid op een dusdanig laat tijdstip geconstateerd wordt dat een aanvulling op het correctievoorschrift ook voor de tweede corrector te laat komt, houdt het College voor Toetsen en Examens bij de vaststelling van de n-term rekening met de onvolkomenheid.

3 Vakspecifieke regels

Voor dit examen zijn geen vakspecifieke regels vastgesteld.

4 Beoordelingsmodel

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

Opgave 1 The Biggest Little Farm

1 maximumscore 2

Een goed antwoord bevat een uitleg dat de blaffende hond vanuit Descartes' mechanistische opvatting over dieren geen bewuste ervaring heeft, met:

- het principe van uniformiteit van de natuur: dieren functioneren volgens wetten van de natuur die voor de hele natuur gelden 1
- het substantiedualisme: dieren hebben alleen een lichaam en geen geest 1

voorbeeld van een goed antwoord:

Vanuit Descartes' mechanistische opvatting over dieren heeft de blaffende hond geen bewuste ervaring. Dieren zijn volgens Descartes een complexe machine zonder geest of bewustzijn. Ze functioneren volgens de wetten van de natuur. Die natuurwetten zijn volgens Descartes van toepassing op de lichamen van planten, dieren en mensen, maar niet op het menselijk denkvermogen, dat hij 'geest' noemt. Voor Descartes zijn lichaam en geest twee substanties. Dieren hebben alleen een lichaam, mensen hebben naast een lichaam ook een geest.

2

2 maximumscore 3

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een uitleg dat mensen volgens Gruen geen unieke eigenschappen hebben ten opzichte van dieren, met een uitleg van het concept 'theory of mind' dat zowel mensen als dieren begrip hebben van het perspectief/de belevingswereld van anderen 1
- een uitleg dat mensen volgens Gruen geen unieke eigenschappen hebben ten opzichte van dieren, waarbij wordt ingegaan op een voorbeeld van cultuur 1
- een argument tegen Gruens opvatting dat mensen geen unieke eigenschappen hebben ten opzichte van dieren met het concept 'theory of mind' 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

voorbeeld van een goed antwoord:

- Vergelijkingen tussen mens en dier draaien vaak rond observaties dat dieren bepaalde capaciteiten niet hebben, die mensen wel hebben. Een voorbeeld daarvan is intelligentie. Een indicatie voor intelligentie is het hebben van een 'theory of mind'. Dat houdt in dat je je kunt verplaatsen in het perspectief en de belevingswereld van anderen. Er zijn volgens Gruen ook niet-menselijke dieren, zoals chimpansees en dolfijnen, waarbij is vastgesteld dat ze dit kunnen. 1
- Ook zoiets als cultuur is niet uniek voor mensen volgens Gruen. Als voorbeeld noemt ze dat er culturele verschillen tussen verschillende diergroepen zijn gedocumenteerd. Er zijn dus culturele uitingen bij dieren vastgesteld, zoals dolfijnensoorten die zeesponzen gebruiken om te vissen. 1
- Je kunt tegen Gruens opvatting inbrengen dat mensen wel unieke eigenschappen hebben die dieren niet hebben en dat dit meer is dan alleen maar een gradueel verschil. Dat er dieren zijn die zich kunnen verplaatsen in het perspectief van anderen wil nog niet zeggen dat dat ook op de unieke manier van mensen gaat. Alleen mensen kunnen reflecteren op zichzelf en hun verhouding tot hun omgeving, heden, verleden en toekomst. Ze kunnen vragen stellen over hun eigen gedrag en dat van anderen en daar verschillende, ook fictieve antwoorden op geven. Dat is allemaal onderdeel van 'theory of mind' bij mensen. Ze kunnen dat inzetten als ze zich in een ander verplaatsen. Ik denk dat die complexiteit er niet is bij dieren. 1

3 maximumscore 2

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een uitleg dat volgens Taylor ieder organisme een teleologisch centrum van leven is met het voorbeeld van de ganzen: alle levende wezens zijn doelgericht en hebben er belang bij om hun doelen na te streven, zoals de ganzen er belang bij hebben om slakken op te eten 1
- een argument tegen Taylors opvatting dat ieder levend wezen vanwege zijn teleologische centrum een gelijke morele status heeft 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

voorbeeld van een goed antwoord:

- Volgens Taylor zijn alle levende wezens doelgericht en hebben ze er belang bij om hun doelen na te streven. Het nastreven van die doelen is het goede voor die levende wezens. Het eten van slakken is voor de ganzen een doelgerichte handeling. De slakken voorzien in het belang van de ganzen. 1
- Vanuit Taylor zou je zeggen dat ook de slakken een teleologisch centrum hebben en dus een gelijke morele status hebben als ganzen of mensen. Daar kun je tegenin brengen dat slakken misschien wel doelen hebben en belangen hebben om die doelen na te streven, maar toch echt minder bewust ervaren dan ganzen of mensen. Een teleologisch centrum hebben betekent dus niet automatisch dat je ook eenzelfde morele status hebt. 1

4 maximumscore 2

Een goed antwoord bevat Taylors argument voor zijn opvatting dat mensen moreel verantwoordelijk zijn voor andere levende wezens vanwege hun unieke morele besluitvormingscapaciteiten, waarbij wordt ingegaan op:

- Johns worsteling met het doodschieten van de prairiewolf 1
- een van Taylors plichten: geen schade toebrengen aan de natuurlijke omgeving / niet ingrijpen in de natuur / geen andere levende wezens misleiden / toegebrachte schade ten gevolge van menselijke activiteit herstellen 1

voorbeeld van een goed antwoord:

Volgens Taylor zijn mensen moreel verantwoordelijk voor de belangen van andere wezens vanwege hun unieke morele besluitvormingscapaciteiten.

In het voorbeeld van Johns worsteling kun je die capaciteit zien. John reflecteert op zijn handelen en wat dat handelen betekent voor zijn visie op hoe hij de boerderij runt. Omdat mensen zoals John zich kunnen afvragen of ze wel het goede besluit hebben genomen en eventueel hun handelingen in de toekomst kunnen aanpassen, moeten mensen, zeker als ze een boerderij vol levende wezens runnen, de morele verantwoordelijkheid voor de belangen van die wezens nemen.

Daarbij is het, zoals Taylor zegt, belangrijk dat mensen niet ingrijpen in de natuur. Is een prairiewolf doden ingrijpen? In zekere zin wel, maar een boerderij beginnen is dat ook al. Alleen een mens kan de afweging maken of een boerderij voldoende rekening houdt met de belangen van alle levende wezens op en om die boerderij (prairiewolven, kippen) en of er sprake is van ingrijpen in de natuur. 2

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

5 maximumscore 2

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een uitleg dat milieuproblemen volgens ecolibertariërs via de vrije markt moeten worden opgelost, omdat ze ervan uitgaan dat de vrije markt rechtvaardig is: door eerlijke overeenkomsten tussen legitieme bezitters wordt de kwaliteit/duurzaamheid van natuurlijke hulpbronnen gewaarborgd 1
- een uitleg hoe Molly en John vanuit het ecolibertarisme om zouden moeten gaan met de schade door de weggespoelde grond: diegenen die eigendom schaden aansprakelijk stellen 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- Ecolibertariërs gaan ervan uit dat de vrije markt positieve klimaatuitkomsten kan hebben, mits de kwaliteit en duurzaamheid van natuurlijke hulpbronnen worden gewaarborgd. Als er eerlijke overeenkomsten zijn gemaakt tussen legitieme bezitters, gaan individuen goed voor hun bezit zorgen en dus voor de grond en de natuur en dan zal dat een positief effect hebben op het klimaat. 1
- De schade door de modderstromen bij Molly en John wordt veroorzaakt door het slechte waterbeheer van de omringende burens. Vanuit het ecolibertarisme beschermen eigenaren hun eigendom en moeten Molly en John de burens aanklagen, omdat zij verantwoordelijk zijn voor de schade. 1

6 maximumscore 3

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een uitleg van Berry's kritiek op industriële technologie in de landbouw: industriële technologie houdt geen rekening met de grotere patronen/systemen / onvoorziene problemen / schade op lange termijn 1
- een toepassing van een voorbeeld van industriële technologie bij de uitleg van Berry's kritiek op industriële technologie in de landbouw 1
- een uitleg met deze kritiek dat de aanpak met knaagdieren en uilen past bij Berry's pleidooi voor kleinschalige, duurzame landbouwpraktijken: knaagdieren en uilen zijn een oplossing waarmee de nauwe verbinding tussen mensen en grond / een lokaal voedselsysteem in stand wordt gehouden 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

voorbeeld van een goed antwoord:

- Industriële technologie in de landbouw probeert vaak een probleem op te lossen, bijvoorbeeld een te lage voedselproductie, maar houdt geen rekening met de grotere patronen en systemen waarbinnen de problemen ontstaan. Daardoor brengt industriële technologie in de landbouw of extra problemen voort of wordt het oorspronkelijke probleem helemaal niet opgelost. 1
- Als je bijvoorbeeld voldoende voedsel wilt produceren en daarbij steeds grotere tractoren gebruikt, wil je niet dat die tractoren zelf zo zwaar zijn dat ze de bodem verdichten, waardoor je er een probleem bij krijgt. Je moet blijven kijken naar het grote patroon en naar wat er nodig is om wel voldoende voedsel te blijven produceren, maar je moet niet met de gebruikte technologie weer nieuwe problemen creëren of de situatie verslechteren. 1
- Kleinschalige, duurzame landbouw zoals op de boerderij van Molly en John heeft oog voor die grotere patronen. Molly en John zoeken naar oplossingen in harmonie met het natuurlijke ecosysteem en met behoud van de gezondheid van de grond. Uilen houden de hoeveelheid knaagdieren op peil om de grond optimaal te kunnen benutten. Dat is beter dan grote tractoren te gebruiken die weliswaar op de korte termijn iets oplossen, maar op de lange termijn juist de problemen verergeren. Door geen tractoren maar uilen en knaagdieren te gebruiken voor de juiste kwaliteit van de grond, wordt de nauwe verbondenheid tussen mensen, grond en dieren behouden met kleinschalige en duurzame oplossingen. 1

7 maximumscore 1

Een goed antwoord bevat een weergave van de kritiek van het kosmopolitisch liberaal-egalitarisme op de wereldwijde focus op ongelimiteerde economische groei: ongelijkheid tussen arm en rijk wordt vergroot / natuurlijke rijkdommen worden uitgeput.

voorbeeld van een goed antwoord:

De kritiek van het kosmopolitisch liberaal-egalitarisme is dat de focus op ongelimiteerde economische groei de ongelijkheid tussen arm en rijk vergroot. Opbrengsten van economische groei bereiken arme mensen niet en rijke mensen worden er alleen maar rijker van.

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

8 maximumscore 1

Een goed antwoord bevat een argument tegen de oplossing van ontgroeien dat de huidige consumptiemaatschappij niet kan voortbestaan / welzijn belangrijker is dan welvaart, waarbij wordt ingegaan op tekst 1.

voorbeeld van een goed antwoord:

Een argument tegen de oplossing van ontgroeien is dat het nogal naïef is om te beweren dat de huidige consumptiemaatschappij niet kan voortbestaan. Die kan prima voortbestaan en die kan zelfs samengaan met verduurzaming. Onze hang naar genot en gemak, zoals genoemd in tekst 1, plaatst ons niet buiten een natuurlijk, circulair ecosysteem, maar stimuleert naast consumptie ook duurzame oplossingen. Door technologie te gebruiken op het gebied van voedselproductie bijvoorbeeld, kan de druk op de natuurlijke hulpbronnen van de aarde aanzienlijk verminderen en kan zelfs vervuiling worden tegengegaan. De menselijke inventiviteit op het gebied van technologie, inclusief de economische groei die daarvoor nodig is, lijkt me wat dat betreft onderdeel van die 'natuurlijke kringloop van leven en dood' uit tekst 1. Ik zou niet weten hoe je daar als mens buiten kunt belanden en waarom we onze hang naar gemak en geluk moeten opgeven.

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

Opgave 2 De wolf in Nederland

9 maximumscore 2

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een uitleg dat de uitspraak “Er is in Nederland geen plek voor de wolf” kan worden opgevat als een descriptieve uitspraak als ervan uit wordt gegaan dat de uitspraak iets feitelijks uitdrukt 1
- een uitleg dat de uitspraak “Er is in Nederland geen plek voor de wolf” kan worden opgevat als een normatieve uitspraak als ervan uit wordt gegaan dat de uitspraak uitdrukt hoe er gehandeld moet worden 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- “Er is in Nederland geen plek voor de wolf” kan worden opgevat als een descriptieve uitspraak als iemand bedoelt dat een wolf minimaal een bepaalde hoeveelheid vierkante kilometers nodig heeft om genoeg eten te kunnen verzamelen om te overleven. Je kunt dan empirisch onderzoeken of deze persoon gelijk heeft. 1
- “Er is in Nederland geen plek voor de wolf” kan worden opgevat als een normatieve uitspraak als ermee wordt bedoeld dat de wolf hier dus weg moet. De persoon die dit zegt zou dan vinden dat de wolf hier niet moet zijn. Het is geen feitelijke beschrijving van de situatie. 1

10 maximumscore 2

Een goed antwoord bevat een argument voor en een argument tegen de opvatting dat de wolven die naar Nederland zijn gelopen, autonoom hebben gehandeld, met Regans begrip preferentie-autonomie: vrije keuzemogelijkheid op basis van voorkeuren 2

voorbeeld van een goed antwoord:

- Dieren kunnen volgens Regan autonoom handelen, omdat ze voorkeuren hebben en op basis van die voorkeuren vrije keuzes maken. In Nederland nam het aantal prooidieren toe en de wolf heeft waarschijnlijk een voorkeur voor veel prooidieren. Op basis van deze voorkeur loopt de wolf naar Nederland. De wolf handelt dus naar zijn voorkeuren en daarmee autonoom. 1
- De migratie van de wolf laat zien dat wolven een voorkeur hebben voor dit gebied. Ze zijn naar Nederland gekomen uit eigen beweging. Maar Regan heeft geen gelijk als hij zegt dat dieren die op basis van hun voorkeuren handelen vrije keuzes maken. De keuze om naar Nederland te lopen is geen autonome keuze, omdat wolven niet tegen hun voorkeuren in kunnen handelen. Wolven kunnen niet zonder prooidieren. Ze zijn dus afhankelijk van de toegenomen reeënpopulatie. 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

11 maximumscore 2

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een uitleg met tekst 2 dat instrumentele waarde inhoudt dat iets waardevol is, omdat het bijdraagt aan iets anders 1
- een uitleg met tekst 2 dat intrinsieke waarde inhoudt dat iets op zichzelf waardevol is 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- Instrumentele waarden zijn niet in zichzelf belangrijk, maar zijn waardevol omdat ze leiden tot een intrinsieke waarde. Tekst 2 gaat in op de instrumentele waarde van de wolf, want er worden allemaal positieve effecten genoemd die het gevolg zijn van de aanwezigheid van de wolf. De wolf zorgt ervoor dat het bos en de dierenpopulaties gezond blijven en de biodiversiteit uiteindelijk rijker wordt. 1
- Intrinsieke waarden worden nagestreefd omdat mensen deze op zichzelf belangrijk vinden. Tekst 2 gaat in op de intrinsieke waarde van biodiversiteit. Alle andere waarden, zoals de gezondheid van populaties, leiden uiteindelijk tot een rijkere biodiversiteit. 1

12 maximumscore 1

Een goed antwoord bevat een argumentatie met het utilisme van Singer of het afschieten van de wolf in tekst 3 een moreel juiste keuze is: een handeling is goed als deze de totale hoeveelheid genot/geluk bij mensen en andere dieren doet toenemen en de totale hoeveelheid lijden/ongeluk doet afnemen.

voorbeeld van een goed antwoord:

Ik vind het afschieten van de wolf een moreel juiste keuze. Singers utilisme zegt dat het leed en genot van dieren net zo zwaar meegewogen moet worden in morele overwegingen als dat van mensen. Ik denk ook niet dat de wolf moet worden afgeschoten omdat de boer in zijn arm werd gebeten, maar omdat de wolf al 103 schapen heeft gedood en er in de toekomst dus waarschijnlijk nog meer zal doden. Het leed dat wordt voorkomen door de wolf te doden, is vele malen hoger dan het leed van deze ene afgeschoten wolf.

of

Ik vind het afschieten van de wolf een moreel onjuiste keuze. Volgens Singers utilisme moeten het leed en genot van dieren net zo zwaar meegewogen worden in morele overwegingen als dat van mensen. Daar ben ik het mee eens. Je kunt dus niet zomaar een dier doden nadat hij een mens heeft gebeten, zoals in de tekst staat. Het moet eerst duidelijk zijn dat je door de wolf te doden in de toekomst een grotere hoeveelheid leed voorkomt.

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

13 maximumscore 2

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een uitleg dat volgens Regan het slechter-af-principe van toepassing is in situaties waarin de schade die wordt toegebracht aan afzonderlijke individuen niet onderling vergelijkbaar is 1
- een uitleg dat bij het maken van een keuze tussen de rechten van de wolf en de schapen volgens het slechter-af-principe het aantal schapen niet relevant is, omdat we verplicht zijn om niet de rechten te schenden van de groep die er per individu het meeste nadeel van ondervindt, ook al is het de kleinste groep 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- Het slechter-af-principe van Regan is van toepassing in situaties waarin de schade die wordt toegebracht aan verschillende individuen niet vergelijkbaar is doordat de een bijvoorbeeld minder capaciteiten heeft tot het vormen en verwezenlijken van verlangens dan de ander. 1
- Bij het maken van een keuze tussen de rechten van de wolf en de schapen volgens het slechter-af-principe is het niet belangrijk hoeveel schapen er nadeel ondervinden. Volgens Regan is er namelijk geen kantelpunt waarbij het belang van een grotere groep individuen met minder capaciteit tot het vormen en verwezenlijken van verlangens, het belang van een kleinere groep met meer capaciteit overstijgt. Het maakt dus niet uit hoeveel schapen er geschaad worden, maar welke schade een individueel schaap ondervindt. 1

14 maximumscore 1

Een goed antwoord bevat een argument dat mensen wel kunnen bepalen dat geweld voor de wolf een essentiële capaciteit is voor een waardig leven waarbij wordt ingegaan op de reden dat wij niet weten hoe het is om een ander dier te zijn.

voorbeeld van een goed antwoord:

Dat wij niet kunnen weten hoe het is om een ander dier te zijn wil nog niet zeggen dat we niet kunnen bepalen of een bepaalde capaciteit essentieel is voor een waardig leven. Dat kunnen wij wel. We kunnen aan het gedrag van wolven zien of ze gelukkig en tevreden zijn. Dat is genoeg om te bepalen of ze een waardig leven leiden. Je hoeft niet te weten hoe het is om een dier te zijn om te kunnen bepalen of ze zich fijn voelen. Als we wolven observeren, kunnen we dus bepalen of geweld voor de wolf een essentiële capaciteit is.

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

15 maximumscore 1

Een goed antwoord bevat een uitleg met decentralisatie / directe democratie / autonomie dat volgens Bookchin de protesterende boeren moeten kunnen bijdragen aan het beleid over de wolf: decentralisatie, want er moet op lokaal niveau beslist worden / directe democratie, want alle burgers moeten kunnen deelnemen / autonomie, want burgers moeten kunnen beslissen over hun eigen leven en omgeving.

voorbeeld van een goed antwoord:

De protesterende boeren moeten kunnen bijdragen aan het beleid over de wolf, omdat ze moeten kunnen beslissen over hun eigen leven en omgeving. Ze zeggen dat ze nu te weinig kunnen doen om hun vee te beschermen. Hierdoor wordt de autonomie van de boeren geschonden. Ze kunnen niet zelf beslissen over hun omgeving. Als ze kunnen bijdragen aan het beleid, dragen ze volgens Bookchin bij aan de beslissingen die worden genomen en neemt hun autonomie toe.

16 maximumscore 1

Een goed antwoord bevat een argument met het voorbeeld van de internationale afspraken over de wolf tegen de opvatting van Bookchin dat lokale gemeenschappen beter in staat zijn om beslissingen te nemen die leiden tot een duurzame manier van leven.

voorbeeld van een goed antwoord:

Het voorbeeld van de bescherming van de wilde dieren door internationale afspraken laat zien dat het voor de wolf goed is dat gemeenschappen niet zelf mogen beslissen of ze wel of niet een wild dier zullen doden. Als ze dat wel zouden mogen beslissen zouden er veel meer wolven worden afgeschoten, terwijl de wolven juist zorgen voor een rijkere biodiversiteit. De internationale afspraken voorkomen dit en zorgen dus voor een duurzamere manier van leven. Als alle besluiten op lokaal niveau genomen zouden worden, zou dat resulteren in meer dode wolven.

17 maximumscore 1

Een goed antwoord bevat een argument voor de opvatting dat een indrukwekkende ervaring zoals beschreven in tekst 4 nodig is om te leren denken als een berg.

voorbeeld van een goed antwoord:

Ja, er is een indrukwekkende ervaring als uit tekst 4 nodig om te leren denken als een berg. Om te denken als een berg moet je namelijk beseffen dat er dingen zijn die wij niet kunnen begrijpen of beheersen. Dit kun je niet leren op school of uit een boek, omdat je dan weer probeert iets te begrijpen. Je moet net als Leopold geconfronteerd worden met iets wat je begripsvermogen te boven gaat. Daarom schrijft Leopold ook dat hij iets voelde, maar niet dat hij het begreep.

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

18 maximumscore 2

Een goed antwoord bevat een argumentatie of een wolf die dicht in de buurt van mensen komt, onder het concept natuur valt, waarbij wordt ingegaan op:

- een definitie van natuur, en 1
- Vogels opvatting dat we moeten afstappen van het concept natuur 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- Een wolf die aan mensen gewend is geraakt, valt niet onder het concept natuur. Mijn definitie van natuur is dat wat onafhankelijk van de mens bestaat. De wolf is niet meer onafhankelijk van de mens, omdat hij aan mensen gewend is geraakt. Zoals Vogel zegt bestaat de natuur niet meer, omdat er in het Antropoceen niks meer onafhankelijk van de mens bestaat. 2

of

- Een wolf die aan mensen gewend is geraakt, valt nog onder het concept natuur. Mijn definitie van natuur is dat wat wij niet hebben gemaakt en wat wij niet kunnen controleren. Misschien heeft Vogel gelijk dat het onzinnig is om te spreken over natuur als het om grote ecosystemen gaat, omdat onze invloed daarop zo groot is en we die in zekere mate ook controleren. Maar een individuele wolf blijft een oncontroleerbaar wezen dat wij ook niet gemaakt hebben. Dat is ook de reden waarom er incidenten zijn met de wolf en we niet weten hoe we daarmee moeten omgaan. 2

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

Opgave 3 Niet Ok

19 maximumscore 2

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een uitleg van Leopolds landethiek met de begrafenisceremonie voor Ok: de ceremonie drukt uit dat de mens samen met de natuurlijke wereld een leefgemeenschap vormt, waarvoor de mens zorg moet dragen 1
- een uitleg met tekst 5 dat milieufilosofisch onderzoek naar de morele relatie tussen mens en natuur, zoals dat van Leopold, belangrijk is voor hedendaagse problemen rondom klimaatverandering, omdat het uitdaagt tot denken over de zorg voor ecosystemen / een niet-instrumentele benadering / de morele cirkel / toekomstige generaties 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- De begrafenisceremonie voor Ok laat zien dat de mensen samen met Ok deel zijn van een natuurlijke wereld, een leefgemeenschap waar mensen zorg voor moeten dragen. De gezondheid van het ecosysteem van levende en niet-levende natuur staat centraal. Dit is wat Leopold ook benadrukt met zijn landethiek. De brief aan de toekomst laat zien dat mensen zich hiervan bewust zijn. 1
- Milieufilosofisch onderzoek, zoals Leopolds landethiek, onderzoekt de morele relatie tussen mens en natuur. Dit is belangrijk voor hedendaagse problemen rondom klimaatverandering, omdat dit uitdaagt tot kritisch denken over het belang van en de zorg voor de gezondheid van onderling verbonden ecosystemen waarvan mensen deel uitmaken. Het leidt bijvoorbeeld tot de vraag of gletsjers zoals Ok ook binnen de morele cirkel vallen, evenals toekomstige generaties. 1

20 maximumscore 1

Een goed antwoord bevat een uitleg wat Plessner bedoelt met medewereld: de wereld die mensen met elkaar delen, waarin de excentrische positionaliteit van mensen tot uitdrukking komt / waarin innerlijke ervaringen en uiterlijke gedragingen samenkomen / waarin mensen zich uitdrukken om hun innerlijk met anderen te delen.

voorbeeld van een goed antwoord:

Volgens Plessner is het kenmerkend voor mensen dat ze niet met zichzelf samenvallen en daarom onderling ook een medewereld delen. Hierin delen we onze gedachten en verlangens met elkaar en proberen we uitdrukking te geven aan wat we waardevol vinden.

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

21 maximumscore 3

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een weergave van de relatie tussen denken, taal en moraliteit volgens Aristoteles: door taal kunnen we rationeel nadenken, waardoor we tot morele principes kunnen komen 1
- een argument voor het gebruiken van nieuwe woorden zoals 'solastalgie', met de relatie tussen denken, taal en moraliteit volgens Aristoteles 1
- een argument voor het gebruiken van nieuwe woorden zoals 'solastalgie', met het begrippenpaar taal en symbool, waarbij taal bestaat uit symbolen als tekens met betekenis 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- Volgens Aristoteles stelt onze mogelijkheid om taal te gebruiken ons in staat om abstract te denken, logisch te redeneren en ons helder uit te drukken. Hierdoor kunnen we ook rationeel nadenken over het onderscheid tussen goed en kwaad dat alleen mensen kunnen maken, waardoor we morele principes hebben en daarnaar kunnen handelen. 1
- Door de relatie tussen denken, taal en moraliteit kunnen we rationeel nadenken over zoiets als klimaatverandering. Als we daarbij nieuwe begrippen gebruiken, zoals 'solastalgie', kunnen ook nieuwe morele principes ontstaan. Zo kan een nieuw woord ons aanzetten tot het organiseren van een begrafenisceremonie of het plaatsen van een gedenksteen met een bericht aan toekomstige generaties. Een nieuw begrip kan dus helpen om mensen te stimuleren tot het beter omgaan met hun omgeving, met de aarde en met hun thuis.
Onze taal bestaat uit symbolen en die symbolen zijn tekens die een bepaalde betekenis hebben. Nieuwe omstandigheden kunnen om nieuwe betekenissen vragen. Tegenwoordig smelten door klimaatverandering hele gletsjers weg, die eerder onderdeel waren van de thuisomgeving van mensen. Dit kan een gevoel van heimwee oproepen naar toen de gletsjers er nog wel waren, zonder dat mensen van huis zijn weggegaan. Als we deze nieuwe situatie helder willen uitdrukken en erover willen kunnen nadenken, dan hebben we nieuwe woorden en symbolen, nieuwe taal nodig om dat goed en precies te kunnen doen, zoals het woord solastalgie. 2

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

22 maximumscore 3

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een uitleg met de tegenstelling gevoel en verstand van Plumwoods kritiek dat dualisme binair is: gradatie/overlap tussen gevoel en verstand is niet mogelijk 1
- een uitleg met de tegenstelling gevoel en verstand van Plumwoods kritiek dat dualisme hiërarchisch is: verstand is superieur en gevoel is minderwaardig 1
- een argumentatie of het gevoel van solastalgie een rol moet hebben in klimaatdebatten, waarbij wordt ingegaan op Plumwoods kritiek op het dualisme 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- Volgens Plumwood zijn dualistische tegenstellingen zoals die tussen gevoel en verstand binair. Er is geen gradatie of overlap mogelijk tussen de categorieën. Je denkt ofwel rationeel ofwel je reageert alleen maar emotioneel. Dit hokjesdenken is volgens Plumwood een enorme versimpeling van verschillen tussen mensen en het sluit allerlei nuances onterecht uit. 1
- Plumwood ziet dualistische tegenstellingen ook als hiërarchisch, met een superieure en een minderwaardige categorie. Vrouwen worden volgens Plumwood onterecht gezien als emotioneel en minderwaardig, terwijl mannen superieur zouden zijn door rationeel denken. Dit heeft geleid tot een patriarchaal westers systeem waarin verstand superieur is en gevoel minderwaardig. 1
- Ik vind dat het gevoel van solastalgie een rol moet hebben in klimaatdebatten, want ik ben het eens met Plumwoods kritiek. Door de structuur van het dualistische denken worden ook benaderingen van de natuur onderdrukt die zijn gebaseerd op gevoel. Gevoelens zoals solastalgie worden door het dualistische denken minder serieus genomen in klimaatdebatten, omdat ze niet 'rationeel' zouden zijn. Maar juist het gevoel niet meer thuis te zijn in je eigen omgeving wordt door veel mensen gedeeld. Als solastalgie serieus wordt genomen dan kunnen klimaatdebatten beter worden gevoerd vanuit wat mensen met elkaar delen in plaats van wat ze tegenover elkaar plaatst. Door een rationele benadering waarin bijvoorbeeld boeren zich op basis van modellen en cijfers in hun bestaan bedreigd voelen, komen mensen tegenover elkaar te staan en komen we niet verder. 1

of

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

- Ik vind dat het gevoel van solastalgie geen rol moet hebben in klimaatdebatten, want ik denk niet dat het helpt om tot oplossingen te komen. Voor oplossingen hebben we feiten nodig en geen gevoel: duidelijk onderzoek, harde cijfers, bewezen oplossingen. Ik denk dat de dualistische tegenstellingen die Plumwood bekritiseert daarbij juist nuttig zijn. Zo helpt het binaire onderscheid tussen natuur en cultuur bijvoorbeeld om natuurgebieden te beschermen. Ik ben het ook niet met Plumwood eens dat zo'n tegenstelling per se hiërarchisch is. Volgens haar zetten we cultuur automatisch boven natuur, maar volgens mij is het net zo vaak andersom. De tegenstelling tussen gevoel en verstand helpt ons naar mijn idee om ervoor te zorgen dat klimaatdebatten worden gevoerd op basis van verstand en wetenschappelijk onderzoek, waarbij we ons niet laten meeslepen door subjectieve gevoelens, zoals solastalgie.

1

23 maximumscore 2

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een uitleg van Rawls' gedachte-experiment 'de sluier van onwetendheid' met het begrip 'oorspronkelijke positie': in een gedachte-experiment denken mensen na over een rechtvaardige maatschappij, waarbij ze niet weten welke positie ze in die maatschappij zullen gaan innemen
- een argument dat de IJslanders het gedachte-experiment van Rawls kunnen inzetten om klimaatrechtvaardigheid te bereiken

1

1

voorbeeld van een goed antwoord:

- Het gedachte-experiment 'de sluier van onwetendheid' laat zien hoe je tot een rechtvaardige samenleving kunt komen door uit te gaan van een denkbeeldige 'oorspronkelijke positie' van de deelnemers. Ze weten daarbij niet welke eigenschappen of rol ze zullen hebben in de samenleving die ze bedenken. Dit leidt volgens Rawls tot de best mogelijke verdeling van vrijheid, gelijkheid en kansen en daarmee de meest rechtvaardige samenleving.
- De IJslanders willen graag dat de aandacht gaat naar klimaatrechtvaardigheid, nu de gletsjer Ok is gestorven. Daarvoor kunnen ze dit gedachte-experiment van Rawls goed gebruiken. Door het innemen van de oorspronkelijke positie, achter de sluier van onwetendheid, kunnen ze gaan nadenken over een rechtvaardigere inrichting van de maatschappij. De ongelijke verdeling van hulpbronnen, overconsumptie, de uitstoot van broeikasgassen en de ongelijk verdeelde nadelige gevolgen van milieuproblemen wereldwijd hebben allemaal bijgedragen aan het sterven van Ok. Vanuit de oorspronkelijke positie zouden de IJslanders kunnen komen tot een eerlijke herverdeling van klimaatbelasting, waarin ook de belangen van toekomstige generaties worden meegenomen.

1

1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

24 maximumscore 1

Een goed antwoord bevat een argument voor de inzet voor klimaatrechtvaardigheid van de IJslanders, met Shiva's holistische benadering van natuurbeheer, waarbij mensen een integraal onderdeel van de natuurlijke omgeving zijn / welzijn nauw verbonden is met de gezondheid van de planeet / de relatie met de natuurlijke wereld is gebaseerd op wederzijdse afhankelijkheid en respect en niet op overheersing en uitbuiting.

voorbeeld van een goed antwoord:

De IJslanders hebben met hun ceremonie voor Ok laten zien dat hun relatie met de natuurlijke wereld er een is van wederzijdse afhankelijkheid en respect en niet van overheersing en uitbuiting. Ze gaan er net als Shiva van uit dat mensen een integraal onderdeel zijn van de natuurlijke omgeving en dat ons welzijn nauw verbonden is met de gezondheid van de planeet. De kracht van lokale gemeenschappen en hun begrip van hun eigen ecosysteem kunnen volgens Shiva duurzame, veerkrachtige en welvarende samenlevingen creëren, die zijn aangepast aan de lokale omstandigheden, zoals die van IJsland.

25 maximumscore 1

Een goed antwoord bevat een uitleg dat mensen volgens Kants opvatting van de rede geen plichten hebben ten opzichte van gletsjers, omdat we volgens Kant alleen plichten kunnen hebben ten opzichte van autonome/zelfbewuste/redelijke wezens zoals de mens en niet naar wat bestaat in de natuur.

voorbeeld van een goed antwoord:

Volgens Kant hebben mensen geen plichten ten opzichte van gletsjers, omdat we volgens zijn opvatting van de rede alleen plichten kunnen hebben ten opzichte van redelijke, rationele wezens, zoals de mens, en niet ten opzichte van wat bestaat in de natuur. Wat bestaat als natuur, zoals dieren of gletsjers, heeft geen rede volgens Kant, en daarmee ook geen intrinsieke waarde of rechten, en mensen hebben in dat opzicht ook geen plichten ten opzichte van gletsjers.

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

26 maximumscore 1

Een goed antwoord bevat een uitleg dat tekst 6 kan aansluiten bij de zorgethiek van Donovan en Adams die de emoties bij / de relatie tot de gletsjer laten meewegen in de ethiek.

voorbeeld van een goed antwoord:

In tekst 6 wordt gesproken over buitenlanders die geïnteresseerd zijn in gletsjers, maar er eigenlijk geen band mee hebben. Dit in tegenstelling tot de IJslanders, die wel een speciale emotionele band met gletsjer Ok hebben. Volgens de zorgethiek van Donovan en Adams zouden de relatie met de gletsjer en de emoties die daarbij een rol spelen van belang zijn voor het bepalen van onze morele relatie tot onze omgeving en ook tot Ok.

5 Aanleveren scores

Verwerk de scores van alle kandidaten per examinator in de applicatie Wolf. Accordeer deze gegevens voor Cito uiterlijk op 24 juni.

6 Bronvermeldingen

Opgave 1 The Biggest Little Farm

tekst 1 <https://cinemagazine.nl/the-biggest-little-farm-2018-recensie/>, datum onbekend

Opgave 2 De wolf in Nederland

afbeelding Shutterstock, WildMedia, 2021

tekst 2 <https://www.natuurmonumenten.nl/wennen-aan-de-wolf/wolf-hoort-in-nederland>, datum onbekend

tekst 3 <https://nos.nl/artikel/2484693-afgeschoten-drentse-wolf-doodde-in-een-halfjaar-meer-dan-honderd-schapen>, 29 juli 2023

tekst 4 Aldo Leopold, Denken als een berg. Een jaar rond op de zandgronden, Noordboek 2024

Opgave 3 Niet Ok

tekst 5 <https://www.bbc.com/news/world-europe-49345912>, 18 augustus 2019

tekst 6 Not Ok (A Little Movie About a Small Glacier at the End of the World), 2018